

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ГІГІЄНИЧНОЇ НАУКИ В КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ СВ. ВОЛОДИМИРА (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ - ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ): ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті розкриваються науково-організаційні засади становлення і розвитку гігієнічної науки в Київському університеті св. Володимира та висвітлення цього питання українською історіографією.

Ключові слова: *гігієнічна наука, Київський університет св. Володимира, кафедра, професор, історіографічні періоди.*

Особливості і тенденції громадського здоров'я початку ХХІ ст. обумовлені глобалізацією, інтенсифікацією, високою мобільністю, соціально-політичними конфліктами, економічною нестабільністю, кліматичними змінами, частими катаклізмами техногенного та природного походження. Вони характеризуються збільшенням глобального тягара хвороб, пандемічним поширенням нових збудників захворювань, епідемією хронічних неінфекційних хвороб, високим рівнем травматизму тощо. За таких умов існує реальна потреба в пошуку і впровадженні ефективних технологій запобігання виникненню порушень здоров'я і зміцнення потенціалу здоров'я.

Найбільш ефективним шляхом збереження і зміцнення здоров'я населення є профілактика. В умовах нових викликів для громадського здоров'я, глобальної економічної кризи та обмеженості в усіх сферах, у тому числі в охороні здоров'я, питання профілактики набувають особливої актуальності. Ці проблеми перебувають у полі зору гігієнічної науки.

З огляду на сучасний стан розвитку профілактичної медицини, доцільно звернутися до надбань минулого та використати їх при формуванні сучасної державної політики України в галузі охорони здоров'я та її реформування в умовах ринкової економіки.

Відкриття і здобутки в гігієнічній науці другої половини ХІХ – початку ХХ століття, маючи загальнолюдський вимір, є важливим чинником регіонального аспекту історії науки і техніки, формування наукового потенціалу нації.

Метою запропонованої статті є відтворення історії становлення і розвитку гігієнічної науки в Київському університеті св. Володимира в другій половині ХІХ – початку ХХ століття на тлі європейських наукових здобутків та висвітлення цього питання історіографією.

Важливу роль у становленні і розвитку гігієнічної науки в Україні відіграли кафедри перших університетів – Київського університету св. Володимира, Харківського та Новоросійського. Не дивлячись на існуючі соціально-економічні та політичні перешкоди, Київський університет св. Володимира став лідером розвитку вітчизняної гігієнічної науки, створивши в 1865 р. першу в Російській імперії кафедру гігієни. Згодом вони відкрилися в Петербурзькій медико-хірургічній академії та інших вузах Росії.

Аналізуючи становлення і розвиток гігієнічної науки в Київському університеті св. Володимира в другій половині ХІХ – початку ХХ століття, слід умовно виділити три історіографічних періоди: перший – друга половина ХІХ – початок ХХ століття; другий – 1917 р. – кінець 1980-х рр.; третій – сучасний, з 1991 р.

Перший історіографічний період розпочинається узагальнюючою працею «История Императорского университета св. Владимира», підготовленою М.В. Владимирським-Будановим. Автор указує на невіддалене поєднання фахових предметів на медичному факультеті Київського університету св. Володимира, за яким здійснювалася навчально-наукова місія всіх університетів Російської імперії. Гігієнічні знання розпорозувалися між різними розділами і входили до комплексу предметів на двох кафедрах «лікарствознавства, токсикології, фармації, рецептури,

дієтики, гігієни» та «судової медицини, медичної поліції, історії та літератури, медичної енциклопедії та методології». Викладання обмежувалося нормами індивідуальної гігієни відповідно до умов життя правлячих класів. Водночас, досліджуючи історію Університету св. Володимира, М. Ф. Владимирський - Буданов відзначав позитивний вплив університетської науки і освіти на поліпшення санітарного стану і благоустрою м. Києва [16, с.90-91].

Під редакцією професора В.С.Іконнікова в 1884 р. вийшов «Біографічний словник професорів і викладачів Імператорського Університету св. Володимира (1834-1884)», де згадується про першого професора гігієни В.А.Суботіна [3; с.437].

Серед публікацій цього періоду слід виділити історико-статистичні, енциклопедичні видання, в яких розглядаються питання розвитку гігієни. Це, зокрема, історико-статистичні відомості про перших вчених та структуру університету св. Володимира, висвітлені в «Историко-статистических записках об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях университета св. Владимира», опублікованих у 1884 р. під редакцією В. С. Іконнікова. У виданні на с.213-224 розкривається діяльність лабораторії при кафедрі гігієни (записки проф. В.А. Суботіна) [15, с.213-224].

У цьому ж виданні висвітлюється внесок професорів і викладачів медичного факультету Київського університету св. Володимира у створення громадських організацій та наукових медичних товариств, зокрема, Товариства київських лікарів та вказується на участь членів Товариства у заходах щодо подолання епідемій холери, паразитарних тифів та інших гострозаразних інфекційних хвороб, обговорення низки питань санітарії, гігієни і епідеміології, створення з ініціативи професора Н. А. Хржонцевського Комісії народних медичних читань [15, с.302-307].

Названі праці з історії гігієнічної науки доповнюють енциклопедичні видання медичного профілю, де переважають статті авторитетних науковців - фахівців у галузі гігієни або соціальної медицини.

В Енциклопедичному словнику видавництва «Брокгауз-Ефрона» в статтях «Гігієна» і «Санітарія» такими відомими фахівцями, як М. Я. Капустін та Ф.Ф. Ерісман обґрунтовується громадський характер гігієнічної науки та її соціальна спрямованість [19, с.621-627; 57, с.261-263].

У Новому енциклопедичному словнику товариства «Брокгауз - Ефрон», виданому перед Першою світовою війною, вміщено статтю Ф. Чистовича «Гігієна», в якій автор докладно висвітлює складний шлях від стихійного та емпіричного використання гігієнічних заходів для запобігання захворюванням до реалізації широких завдань громадської системи охорони здоров'я на наукових засадах [52, с. 421 - 424].

Не менш цінним історіографічним джерелом вивчення становлення і розвитку гігієни, як науки, є підручники та посібники класиків російської гігієни О. П. Доброславіна [207], Ф.Ф. Ерісмана [837 - 839] та ін.

Зародження гігієнічних знань висвітлено в посібниках першого професора кафедри гігієни Київського університету св. Володимира В. А. Суботіна [674; 675; 676].

А згодом його послідовник, професор В. Д. Орлов присвятив низку праць першому професору кафедри гігієни та 30-літній історії лабораторії, де проходила наукова, організаційна робота та педагогічна діяльність видатного вченого [38, с. 246 - 259].

Наукові досягнення в галузі гігієни початку ХХ ст. та їх практичне впровадження відображені професором В. Д. Орловим у низці брошур «Обзор успехов гигиены» (1902, 1903, 1904, 1905 , 1907, 1908 pp.). У названій серії праць аналізується науковий доробок як вітчизняних, так і зарубіжних учених -гігієністів [35 -37; 39- 41].

Важливим історіографічним джерелом, яке дозволяє простежити розвиток наукової думки в галузі гігієни, удосконалення профілактики, діагностики і лікування хвороб, є публікації в періодичній пресі.

Помітною подією для медичної громадськості Російської імперії став вихід першого в Україні щотижневого наукового медичного часопису «Современная медицина», заснованого професором Київського університету св. Володимира О.П. Вальтером у 1860 р. [45, с. 431].

Часопис виходив у світ до 1880 р. (з 1876 р. у Варшаві) і відзначався високим науковим рівнем, що дозволило відомому історичу медицини М. П. Мультановському оцінити його як «одне з кращих медичних видань того часу» [43, с. 162].

У цьому медичному виданні друкувалися статті знаних учених, професорів Київського університету св. Володимира з фізіології, гігієни, анатомії, про стан медичної освіти і науки, медичну допомогу. Особлива увага приділялася пропаганді і поширенню досягнень сучасної медицини.

З розвитком гігієнічної науки в другій половині XIX — на початку XX століття потреба в поширенні медичних знань значно зросла, що сприяло появі нових медичних періодичних видань. Якщо в першій половині XIX ст. переважали загальномедичні журнали, то в другій половині XIX – початку XX ст. поширилося видання часописів з окремих медичних дисциплін [26, с.377- 402].

Отже, історіографія, яка розкриває розвиток гігієнічної науки в Київському університеті св.Володимира включає великий масив історичної, історико-статистичної, енциклопедичної, оглядової, навчально-методичної літератури, яка відображує зміст і структуру, організаційні форми, кількісно-якісний склад дослідницького персоналу, що дозволяє вважати університетський етап розвитку гігієни вирішальним у перетворенні її в науку, як форму суспільної свідомості, складової духовної культури суспільства. Гігієна перетворюється із системи знань у науку, яка не лише описує досліджувані явища, а й прогнозує їх, виробляє практичні рекомендації, які відповідають потребам суспільства.

Уже в радянський час, у зв'язку з диференціацією гігієни, появою нових її напрямів – соціальної гігієни, професійної, шкільної, розпочинається новий історіографічний період. У 1920 - 1980 - ті рр. формується зміст, структура і організаційні основи гігієнічної науки, які відповідали цілям і завданням нової радянської системи.

У 1920-ті рр. другого історіографічного періоду, який характеризується насамперед плюралізмом наукових думок у галузі вітчизняної гігієни, відбувається виокремлення в рамках гігієнічної науки нових соціально спрямованих напрямів медицини.

У другій половині 1930-х рр. розпочинається новий етап другого історіографічного періоду історії гігієнічної науки в Україні. У зв'язку з масовими репресіями, великими людськими втратами внаслідок голодомору 1932 - 1933 рр., погіршенням умов життя і праці радянських людей, спалахами масових інфекційних та активізацією соціальних захворювань, соціальна гігієна була фактично заборонена, а сфера її діяльності в охороні здоров'я обмежена практичними завданнями. Заборона на довгі роки виключила з наукового простору конкретні соціально-гігієнічні дослідження, зокрема вивчення впливу соціальних чинників на здоров'я різних груп населення, а підручники з цієї дисципліни зводилися до рівня посібників з організації охорони здоров'я.

Водночас, у 30-х рр. XX ст. в багатьох медичних вузах відкриваються санітарно-гігієнічні факультети, створюються профільні гігієнічні кафедри.

Радянська історіографія історії становлення і розвитку соціальної гігієни, у відповідь на заборону цієї галузі науки і практики, зосередила головну увагу на дослідженнях з громадської медицини, яка за визначенням С.С. Кагана є «напрямом медиків і не медиків у спільній діяльності в галузі охорони здоров'я в розв'язанні спільними методами проблем захворюваності і смертності» [18, с. 154]. На наш погляд, дискусійним в історіографії історії гігієни 1940-х рр. було питання «формування гігієни як самостійної дисципліни». На думку С.С.Кагана, це відбулося в Київському університеті св. Володимира в 1842 р. на кафедрі «державного лікарствознавства» [18, с.77-81]. Значно пізніше, в літературі 1980-х рр., викладання на медичному факультеті Київського університету св. Володимира цілісного навчального курсу гігієни прив'язується до створення самостійної кафедри гігієни в 1865 р. [20, с. 40-44].

До групи праць з історії першої на теренах України кафедри гігієни в Київському університеті відноситься стаття І.І. Нікберга «К истории организации первых кафедр в России». Автор подає історію становлення кафедри гігієни, розкриває основні напрями діяльності, науковий потенціал структурного підрозділу університету [34]. Водночас, дослідник фактично не розглядає початковий етап діяльності кафедри, поза увагою автора залишився складний процес

об'єднання раніше розрізнених гігієнічних знань в єдину навчальну дисципліну.

Суттєвим доповненням до попередніх наукових розвідок, присвячених історії формування гігієнічної науки в Київському медичному інституті, є публікація професорів Г. Х. Шахбазяна, П. І. Баранника і С.С. Познанського «Кафедра общей гигиены Киевского медицинского института», що вийшли в світ наприкінці 1950-х рр. [53].

У колективній статті П. І. Баранникова, Р. Я. Бенюмова., І. М. Макаренка «В.А.Субботин – организатор и руководитель первой кафедры гигиены на Украине» прослідковуються основні етапи створення кафедри гігієни в Київському університеті св. Володимира та внесок професора В. А. Суботіна в її заснування [1].

У 1950-ті рр., напередодні і після партійної критики культу особи Сталіна, виходять у світ наукові праці, захищаються дисертаційні роботи, присвячені видатним ученим-гігієністам С. М. Ігумнову, О. О. Корчак-Чепурківському, Г.В. Хлопіну та ін. [11; 22, с.6-10]. У підконтрольних цензурі виданнях подається ідеологічно витримана оцінка внеску вчених у розвиток вітчизняної гігієнічної науки.

Упродовж 50-х років ХХ ст. радянські науковці, як правило, замовчували вагомий внесок О. В. Корчак-Чепурківського та його учнів у розвиток гігієни. Основні причини цього – звинувачення відомого епідеміолога-гігієніста в «буржуазному націоналізмі» та повна ліквідація його наукової школи в галузі гігієни (В. В. Удовенка, В. Я. Підгаєцького, М. А. Кудрицького) внаслідок сфабрикованої комуністичним режимом «Справи СВУ» в 1929 р.

У 1960-ті роки новий етап другого історіографічного періоду розпочинається з дискусій про виокремлення соціального напрямку гігієни та фактичного відновлення його в 1965 р. після тридцятирічного знекровлення в науці і на практиці тоталітарним режимом, який всіяко приховував масштабні людські жертви і страждання, викликані соціальними експериментами та масовими репресіями комуністичного режиму.

З актуалізацією проблематики по соціальній гігієні в Радянській Україні публікуються одними із перших у Радянському Союзі конкретні соціально-гігієнічні дослідження, захищаються кандидатські дисертації про вплив соціальних чинників на здоров'я населення, зокрема дітей (О. М. Ціборовський., В. П. Неділько, Г. І. Вихристюк) [33, с. 36-39; 32; 50; 51, с. 32; 5] та інші.

Певний науковий інтерес представляє дисертаційне дослідження І.М. Макаренка «Материалы о развитии гигиены на Украине (вопросы гигиены в трудах и деятельности ученых медицинского факультета Киевского университета)» [28; 29], в якому висвітлюються особливості викладання гігієни на медичному факультеті Київського університету в початковий період його діяльності (40-50-ті рр. ХІХ ст.), передумови і початковий етап формування самостійної кафедри гігієни (60-ті рр. ХІХ ст.) та внесок учених-гігієністів (В.А. Суботіна, К. Е. Добровольського, В.Д. Орлова, О. В. Корчак-Чепурківського, І. П. Скворцова) в становлення і розвиток кафедри гігієни кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Велику групу становлять публікації, присвячені історії медичних вузів та лікувальних закладів, у яких розглядається також питання розвитку гігієнічної науки.

Однією із перших ґрунтовних праць сучасного історіографічного періоду, яка присвячена історії становлення і розвитку університетів та кафедр, є ювілейний збірник до 150-річчя Київського медичного університету, який вийшов у світ в 1991 р. за редакцією академіка Є. І. Гончарука [47]. У книзі розглядаються основні етапи становлення гігієнічної кафедри, як важливої складової медичної науки та практичної галузі охорони здоров'я. У цьому ж році за авторством І.М. Макаренко та І. М. Полякової вийшов біографічний словник завідувачів кафедр і професорів Київського медичного інституту (1841 – 1991 рр.) [27].

У роки незалежності України з'явилася низка посібників та підручників з соціальної медицини, серед яких слід назвати за авторством Ю. В. Вороненка і В.Ф. Москаленка [46], О.М. Голяченка, А. М. Сердюка та О. О. Приходського [9; 10]. У цих працях авторами було сформульовано принципи соціальної медицини, що звільнилися від комуністичної заангажованості, організаційні основи реформування системи охорони здоров'я в умовах переходу до ринкових відносин, висвітлені особливості діяльності закладів охорони здоров'я України в перехідний час.

У ювілейному збірнику «160 років Національному медичному університету імені О.О.Богомольця», виданому під загальною редакцією Є. Г. Гончарука, йдеться про основні етапи становлення та розвитку медичного факультету Київського університету св. Володимира, а з 1920 р. – Київського медичного інституту та формування медико-профілактичних кафедр. У виданні фрагментарно висвітлюється педагогічна діяльність першого завідувача кафедрою гігієни В.А. Суботіна і його послідовників В.Д.Орлова, О.В.Корчак-Чепурківського та І.П. Скворцова [47, с.267-308].

У першому розділі книги М. П. Бойчака «История киевского военного госпиталя. Киевский госпиталь – учебная база медицинского факультета университета св. Владимира и Киевского медицинского института» висвітлюються історичні аспекти заснування та перші кроки становлення медичного факультету Київського університету св. Володимира, вказується на розподіл медичної науки на окремі розділи, в тому числі і гігієну, предметом вивчення якої стало збереження і відновлення здоров'я людини, а також створення перших кафедр, в тому числі і гігієнічного профілю – судової медицини, медичної поліції з гігієною [4, с.9].

Окрему групу становлять публікації про життя і професійну діяльність видатних учених-гігієністів. Це пояснюється тим, що в останні двадцять років поживався інтерес до інтелектуальної історії, яка ставить у центр дослідження «людський вимір». У цьому аспекті біографічний вимір дозволяє відтворити індивідуальну долю вченого, його міжособисті зв'язки, неперервний рух своїм життєвим і науковим шляхом.

У бібліографічному словнику завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (автори В.Ф. Москаленко та І. М. Полякова) висвітлюється організаційна робота та педагогічна діяльність О. В. Корчак-Чепурківського, В. Я. Підгаєцького, В.В. Удовенка [30].

Певну наукову значимість становить колективна праця Ю. І. Кундієва, О.П. Яворовського, І. М. Трахтенберга, І. М. Сахарчука «Володимир Підгаєцький: Повернення із забуття. 1889-1937», присвячена видатному українському вченому-гігієністу і педагогу, професору медичного факультету Українського державного університету в УНР та Київського медичного інституту, засновнику першої в колишньому СРСР кафедри гігієни праці і першої у Східній Європі Київської дослідної станції з наукової організації праці у сільському господарстві, директору Інституту фізичної культури ВУАН В. Я. Підгаєцькому. У центрі уваги авторів – висвітлення ролі вченого як новатора, який у 20-ті рр. ХХ ст. започаткував в Україні нові на той час наукові напрями – антропосоціологію, е्वгенетику, медичну генетику, фізичне виховання, гігієну, наукову організацію праці у сільському господарстві. Спираючись на ретельно відібрані архівні документи, автори повернули в науковий світ ім'я репресованого в 1937 р. і незаслужено забутого вченого-гігієніста – В.Я. Підгаєцького [25].

Продовженням дослідження життєвого і творчого шляху В. Я. Підгаєцького стала опублікована в 2006 р. книга Ю. І. Кундієва, О. П. Яворовського, В. Д. Парія, І. М. Сахарчука «Доля родини репресованого вченого-гігієніста». Колективна праця присвячена долі родини В.Я.Підгаєцького, засудженого в 1930 р. за сфабрикованою ДПУ справою «СВУ». У центрі уваги авторів життєві випробування батьків, дружини і сина Володимира, який став згодом видатним ученим у галузі металургійного виробництва [14].

Науково-організаційна робота та педагогічна діяльність професора В.Я. Підгаєцького висвітлена в низці праць О. П. Яворовського [842-844; 846-847], а також В. Г. Бардова [2].

Постаті академіка О. В. Корчак-Чепурківського присвячена низка публікацій першого десятиліття ХХІ ст. – Н. І. Коцур [21], Ю. І. Кундієва [24], В.Ф. Москаленка [30], у яких більш повно і об'єктивно висвітлені події та факти з життя і багатогранної діяльності вченого. Дослідники, на наш погляд, створили об'єктивний науковий портрет академіка – прихильника справедливості і вільнодумства, обдарованого вченого-гігієніста та одного із фундаторів вищої медичної освіти в Україні.

Наукова діяльність видатного українського вченого-гігієніста-епідеміолога О.В. Корчака-Чепурківського не залишалася поза увагою української діаспори. Так, у біобібліографічних довідниках П. Пундія [44, с. 108 – 110], Р. Осінчука [42, 17] та в «Енциклопедії українознавства»

В. Кубійовича [23, с. 1142-1143] подаються етапи діяльності вченого та перераховуються його фундаментальні праці.

У роки незалежності України в історіографічному полі з'явилися об'єктивні оцінки наукової, організаційної роботи та педагогічної діяльності вчених-гігієністів В.В.Удовенка та О.В.Корчак-Чепурківського. До таких праць слід віднести біографічний нарис Я. В. Ганіткевича про українських лікарів-учених першої половини ХХ століття та їх наукові школи, де в когорті вчених-гігієністів автор розкриває фахові здобутки В.В.Удовенка [7; 8, с. 56-66].

Наукова, організаційна та педагогічна діяльність академіка О.В. Корчак-Чепурківського розкрита в дисертаційному дослідженні Л.П.Товкун [49].

А. М. Гринзовський у дисертаційному дослідженні «Системний аналіз становлення і формування медико-профілактичного факультету та гігієнічної науки Національного медичного університету імені О.О. Богомольця» аналізує організаційні та педагогічні зусилля О. В. Корчак-Чепурківського і його учнів – В. Я. Підгаєцького, В. В. Удовенка по розбудові гігієнічної підготовки в Київському медичному інституті [12, с. 140-144].

Науковому пошуку професора В.В.Удовенка присвячуються дослідницькі роботи В.Ф. Москаленка та І. М. Полякової [30, с. 253].

Неупереджена оцінка наукової роботи М.А. Кудрицького міститься в біографічних нарисах про українських учених і їхні наукові школи першої половини ХХ ст. дослідника Я. Ганіткевича [6, с. 77-81].

У 2006 р. В.Ф. Москаленко і В.П. Ляхоцький досліджували постать М.А. Кудрицького як вченого і педагога та підсудного у сфабрикованому ДПУ процесі «СВУ» [31, с. 178-179].

Аналізу наукового доробку М. А. Кудрицького, його внеску в розвиток вітчизняної гігієни, зокрема, шкільної присвятили свою працю О. П. Яворовський і І. М. Сахарчук. У книзі «Микола Кудрицький. Лікар. Педагог. Вчений», яка побачила світ у 2009 р., дослідники проаналізували науково-педагогічну діяльність вченого-гігієніста «другого плану», який працював у тіні визначних гігієністів. Першу половину книги автори присвятили дослідженню життєвого шляху М. А. Кудрицького у нерозривному зв'язку з тими подіями, які відбувалися в тогочасній країні, показали його як педагога в Київському медичному інституті, на посаді старшого викладача і професора в Київському інституті народної освіти та наукового співробітника ВУАН. Особливе місце в дослідженні автори відвели судовому процесу «СВУ», залучивши до наукового аналізу низку документів Державного архіву СБУ України [61].

Отже, вивчення обраної теми базується на широкій історіографічній базі, яка включає профільні видання університетів, наукових установ, опубліковані збірники праць як істориків науки і техніки, так і вчених-гігієністів, журнальну і газетну публіцистику другої половини ХІХ – початку ХХ ст., що дозволяє розв'язати комплекс наукових завдань, пов'язаних з дослідженням найважливіших етапів формування наукових основ гігієни, її становлення і розвитку в Київському університеті св. Володимира.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник П. И. В. А. Субботин – организатор и руководитель первой кафедры гигиены на Украине / П. И. Баранник, Р. Я. Бенюмов, И. М. Макаренко // Материалы к истории гигиены и санитарии на Украине / [под ред. Д. Н. Калюжного, А. А. Грандо]. – К., 1962. – С. 264-277.
2. Бардов В. Г. Володимир Якович Підгаєцький – засновник першої в Україні кафедри професійної гігієни / В. Г. Бардов, О. П. Яворовський, А. М. Гринзовський // Довкілля та здоров'я. – 2002. – № 2. – С. 76–78.
3. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета св. Владимира (1834–1884) / под ред. В. С. Иконникова. – К., 1884. – С. 437.
4. Бойчак М. П. История киевского военного госпиталя. Киевский госпиталь – учебная база медицинского факультета университета св. Владимира и Киевского медицинского института / М. П. Бойчак. – К. : Пресса Украины, 2005. – 752 с.
5. Вихристюк Г. И. Влияние социальных и биологических факторов на здоровье новорожденных

- и детей первых двух лет жизни : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. мед наук / Г. И. Вихристюк. – Х., 1973. – 16 с.
6. Ганіткевич Я. Микола Кудрицький – український науковець-гігієніст і педагог / Я. Ганіткевич // Українські лікарі – вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи : біогр. нариси та бібліографія. – Львів, 2002. – С. 77–81.
 7. Ганіткевич Я. В. Перші українські науково-медичні школи // Народне здоров'я / Я. В. Ганіткевич. – Львів, 2000. – № 3-4, 6-7.
 8. Ганіткевич Я. В. Володимир Удовенко – український вчений-гігієніст і педагог / Я. В. Ганіткевич // Українські лікарі-вчені першої половини ХХ століття та їх наукові школи : біогр. нариси та бібліографія / Я. В. Ганіткевич. – Львів, 2002. – С. 56–66.
 9. Голяченко О. М. Соціальна медицина та організація охорони здоров'я / О. М. Голяченко. – К. : П.П. «Вігай», 1993. – Ч. 1. – 273 с.
 10. Голяченко О. М. Соціальна медицина, організація та економіка охорони здоров'я / О. М. Голяченко, А. М. Сердюк, О. О. Приходський. – Тернопіль; Київ; Вінниця, 1997. – 285 с.
 11. Грандо А. А. Сергей Николаевич Игумнов – выдающийся деятель общественной медицины : дис. на соиск. учен. степени канд. мед. наук / А. А. Грандо. – К., 1951. – 291 с.
 12. Гринзовський А. М. Системний аналіз становлення і формування медико-профілактичного факультету та гігієнічної науки Національного медичного університету імені О.О. Богомольця : дис. на здоб. наук. ступеня канд. мед. наук : спец. 14.02.04 / А. М. Гринзовський. – К., 2005. – 243 с.
 13. Доброславин А. П. Гигиена : курс общественного здравоохранения. / А. П. Доброславин. – СПб., 1882. – Ч. 1. – С. 176; 1884. – Ч. 2. – С. 246.
 14. Доля родини репресованого вченого-гігієніста / Ю. І. Кундієв, О. П. Яворницький, В. Д. Парій, І. М. Сахарчук. – Житомир : Полісся, 2009. – 110 с.
 15. Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях университета св. Владимира / под ред. В. С. Иконникова. – К., 1884. – 416 с.
 16. История императорского университета св. Владимира / сост. М. Ф. Владимирский-Буданов. – К. : Тип. ун-та, 1884. – Т. : Университет св. Владимира в период царствования имп. Николая Павловича. – 674 с.
 17. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф. 1. Літературні матеріали. ХІІ-ХХ ст. , спр. 26579. Протоколи Спільних зібрань ВУАН за 1925 р., 9 арк.
 18. Каган С. С. Развитие общественной медицины за сто лет / С. С. Каган // Сто лет Киевскому медицинскому институту (1841–1941). – К., 1947. – 153 с.
 19. Капустин М. Я. Задачи гигиены в сельской России / М. Я. Капустин. – М., 1902. – С. 10.
 20. Коростелев Н. Б. Основание первых гигиенических кафедр в России / Н. Б. Коростелев // Гигиена и санитария. – М. : Медицина, 1984. – № 2. – С. 40–44.
 21. Коцур Н. І. Роль земств у становленні вітчизняної гігієни в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) / Н. І. Коцур // Волинські іст. зап. : зб. наук. праць / Житомирський держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 5. – С. 13–19.
 22. Кравецький Р. Є Вклад учених Академії наук Української РСР в розвиток медицини / Р. Є. Кравецький, К. П. Галицький. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С.6–10.
 23. Кубійович В. Енциклопедія українознавства / В. Кубійович. – К. : Молоде життя, 1996. – Ч. 3. – С. 1142–1143.
 24. 391. Кундієв Ю. І. Академік Овксентій Васильович Корчак-Чепурківський: трагічна доля вченого / Ю. І. Кундієв // Український журнал з проблем медицини праці. – 2006. – № 1. – С. 75– 79.
 25. 392. Кундієв Ю. І. Володимир Підгаєцький: повернення із забуття. 1889–1937 / Ю. І. Кундієв, О. П. Яворовський, І. М. Трахтенберг, І. М. Сахарчук. – Житомир: Полісся, 2008. – 324 с.
 26. Левит М. М. Медицинская периодическая печать / М. М. Левит, М. П. Мультиановкий // Большая мед. энцикл. 3-е изд. – М. : Сов. энцикл., 1980. – Т. 14. – С. 377– 402 (1111–1187).
 27. Макаренко И. М. Биографический словарь заведующих кафедрами и профессоров Киевского медицинского института (1841–1991) / И. М. Макаренко, И. М. Полякова. – К. : Здоров'я, 1991.

– 160 с.

28. Макаренко И. М. Материалы о развитии гигиены на Украине (Вопросы гигиены в трудах и деятельности ученых мед. фак. Киевского ун-та) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. мед. наук : спец. 14.02.03 / И. М. Макаренко. – К., 1964. – 20 с.
29. Макаренко И. М. Материалы о развитии гигиены на Украине (вопросы гигиены в трудах и деятельности ученых медицинского факультета Киевского университета : дис. на соиск. науч. степени канд. мед. наук / И. М. Макаренко. – К., 1964. – 320 с.
30. Москаленко В.Ф. Біографічний словник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету імені О.О.Богомольця (1841-2006) / В.Ф.Москаленко, І.М.Полякова. – К.: Книга плюс, 2006. – 304 с.
31. Москаленко В. Ф. Таврований епохою / В. Ф. Москаленко, В. П. Ляхоцький // Наук. вісн. Нац. мед. ун-ту імені О. О. Богомольця. – 2006. – № 1. – С. 178–179.
32. Неделько В. П. Некоторые показатели состояния здоровья детей младшего школьного возраста в связи с условиями их жизни / В. П. Неделько, О. М. Циборовский // Соцгигиена, организация здравоохранения и история медицины. – К. : Здоров'я, 1971. – Вып. 5.
33. Неделько В. П. Состояние здоровья детей младшего школьного возраста / В. П. Неделько, О. М. Циборовский // Гигиена и санитария. – 1969. – № 12. – С. 36–39.
34. Никберг И. И. К истории организации первых кафедр в России / И .И. Никберг // Сто лет Киевского медицинского института (1841–1941). – К. : Гос. мед. изд-во УССР, 1947. – С. 121–132.
35. Орлов В.Д. Обзор успехов гигиены за 1907 г. / В.Д. Орлов. –С.-Петербург, 1908. – 72 с.
36. Орлов В.Д. Обзор успехов гигиены за 1906 г. / В.Д. Орлов. – С.-Петербург, 1907. – 82 с.
37. Орлов В.Д. Обзор успехов гигиены за 1908 г. / В.Д. Орлов. – С.-Петербург, 1909. – 116 с.
38. Орлов В. Д. Виктор Андреевич Субботин, как ученый и профессор / В. Д. Орлов // Университетские изв. – 1899. – № 2. – С. 246–259.
39. Орлов В. Д. Обзор успехов гигиены за 1902 г. / В. Д. Орлов. – СПб., 1903. – 62 с.
40. Орлов В. Д. Обзор успехов гигиены за 1903 г. / В. Д. Орлов. – СПб., 1904. – 60 с.
41. Орлов В. Д. Обзор успехов гигиены за 1905 г. / В. Д. Орлов. – СПб., 1906. – 69 с.
42. Осінчук Р. Державна організація охорони здоров'я УНР / Р. Осінчук // Українські лікарі : бібліогр. довід. : в 2 т. – Львів ; Чикаго, 1994. – Т. 2 : Лікарі діаспори та їх діяльність для рідного краю. – С. 282.
43. Плющ В. Медична преса в Україні / В. Плющ // Матеріали до історії укр. медицини. – Нью-Йорк ; Мюнхен, 1995. – Т. 1. – С. 161–190.
44. Пундій П. Українські лікарі : біобібліогр. довід. / П. Пундій / [голов. ред. Я. Ганіткевич]. – Львів ; Чикаго, 1994. – Кн. 1. : Естафета поколінь національного відродження. – С. 108–110, 232.
45. П'ятак О. А. Медичні журнали / О. А. П'ятак // Українська рад. енцикл. – 2-ге вид. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1981. – Т. 6. – С. 431.
46. Соціальна медицина та організація охорони здоров'я / під ред. Ю. В. Вороненка і В. Ф. Москаленка. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2000. – 256 с.
47. 150 лет Киевскому медицинскому институту / за ред. Є. Г. Гончарука. – К. :Здоровье, 1991. – 264 с.; 160 років Національному медичному університету імені О. О. Богомольця / за ред. Є. Г. Гончарука. – К.: Століття, 2001. – 368 с.
48. Субботин В. А. Краткий курс гигиены профессора университета св. Владимира (составлен при содействии студентов 5-го курса медицинского факультета) / В. А. Субботин. – К. : Тип. К. Н. Милевскаго, 1882. – 632 с.
49. Товкун Л. П. Академік О. В. Корчак-Чепурківський : наукова, організаційна робота та педагогічна діяльність у 1883–1947 рр. : дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки і техніки» / Л. П. Товкун / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький пед. ун-т імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 266 с.
50. Циборовский О. М. Влияние некоторых социальных факторов на состояние здоровья школьников младших классов : (по материалам спец. выборочного исследования в г. Киеве за

- 1966–1967 гг.) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. мед. наук. / О. М. Циборовский. – Винница, 1971.
51. Циборовський О. М. Вплив ряду основних соціальних факторів на здоров'я дітей молодшого шкільного віку / О. М. Циборовський // Педіатрія, акушерство і гінекологія. – 1974. – № 4. – С. 32.
 52. Чистович Ф. Гигиена / Ф. Чистович // Новый энцикл. словарь.. – СПб. : Акц. о-во «Брокгауз-Ефрон», 1900. – Т. 13. – С. 421–424.
 53. Шахбазян Г. Х. Развитие гигиенической науки в Киевском медицинском институте / Г. Х. Шахбазян, П. И. Баранник, С. С. Познанский // Материалы к истории гигиены и санитарного дела в УССР / [под ред. П. Д. Лещенко, Д. Н. Калюжного, А. А. Грандо]. – К. : Госмедизд УССР, 1959. – С. 183–186.
 54. Эрисман Ф. Ф. Гигиена / Ф. Ф. Эрисман. – СПб., 1872. – Т. 1-3. – 490, XIII с.
 55. Эрисман Ф. Ф. Краткий учебник по гигиене / Ф. Ф. Эрисман. – М. : Изд-во А. А. Карцева, 1912. – 519 с.
 56. Эрисман Ф. Ф. Курс гигиены / Ф. Ф. Эрисман. – М.: Изд-во А. А. Карцева, 1887–1888. – Т. 1- 3. – 490 XIII с.
 57. Эрисман Ф. Ф. Санитария / Ф. Ф. Эрисман // Энцикл. словарь. – СПб. : Тип. акц. о-ва «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1900. – Т. 28. – С. 261–263.
 58. Яворовський О. П. Кафедра гігієни праці і професійних захворювань НМУ імені О. О. Богомольця – школа вітчизняних вчених-гігієністів та лікарів-профілактиків / О. П. Яворовський, І. О. Парпелей // Пріоритетні проблеми гігієни праці, професійної та виробничо-зумовленої захворюваності в Україні : матеріали наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя кафедри гігієни праці і проф. хвороб НМУ імені О. О. Богомольця та 125-річчя від дня народж. проф. В. Я. Підгаєцького, верес. 2008 р. – К., 2008. – С. 20–36.
 59. Яворовський О. П. Науковий спадок професора В. Я. Підгаєцького і його вчення про наукову організацію праці в сільському господарстві України / О. П. Яворовський // Укр. журн. з проблем медицини праці. – 2006. – № 4. – С. 78–86.
 60. Яворовський О. П. Володимир Якович Підгаєцький – засновник першої кафедри професійної гігієни / О. П. Яворовський // Укр. журн. з проблем медицини праці. – 2006. – № 1. – С. 83–90.
 61. Яворовський О. П. Микола Кудрицький. Лікар. Педагог. Вчений / О. П. Яворовський, І. М. Сахарчук. – Черкаси : ТОВ “Маклаут”, 2009. – 156 с.
 62. Яворовський О. П. Повернення із забуття наукової спадщини В. Я. Підгаєцького : результати пошуків, проблеми, перспективи / О. П. Яворовський, І. М. Сахарчук // Наук. вісн. Нац. мед. ун-ту імені О. О. Богомольця. – 2006. – № 4. – С. 256–270.
 63. Яворовський О. П. Професор В. Я. Підгаєцький – засновник кафедри професійної гігієни та навчальних курсів із шкільної гігієни, фізичної культури в Київському медичному інституті / О. П. Яворовський // Наук. вісн. Нац. мед. ун-ту імені О. О. Богомольця. – 2006. – № 3. – С. 234–240.

Коцур Н.И. Научно-организационные засады становления и развития гигиенической науки в Киевском университете св.Владимира (вторая половина XIX – начало XX века): историография.

В статье раскрываются научно-организационные засады становления и развития гигиенической науки в Киевском университете св. Владимира та освещение этого вопроса украинской историографией.

Ключевые слова: *гигиеническая наука, Киевский университет св. Владимира, кафедра, профессор историографические периоды.*

Kotsur N. Scientific and organizational ambush formation and development of sanitary science in the University of St. Vladimir of Kiev (the second half of XIX - beginning of XX century): historiography.

The article describes the scientific and organizational ambush formation and development of sanitary science in the University of St. Vladimir of Kiev is the coverage of the issue Ukrainian historiography.

Keywords: *sanitary science, the University of Kiev St. Vladimir, chair, professor, of historiographical periods.*

Одержано 10.10.2012